

SPORT JAKO SEKTOR POLITYKI PAŃSTWA

Sport był obecny już w czasach prehistorycznych. Ważną rolę odgrywał szczególnie w antycznej Grecji i Rzymie. Elementy aktywności sportowej odnotowuje również historia średniowiecza i czasów nowożytnych, choć był on wówczas dostępny głównie dla elit społeczno-ekonomicznych. Współcześnie kultura fizyczna na czele ze sportem upowszechniła się w takim stopniu, że stały się one przedmiotem uwagi makrosocjety politycznej, jaką jest państwo. Nasuwa się więc pytanie: jaką rolę powinno pełnić państwo w zakresie sportu i całej kultury fizycznej? Na wstępie należy wskazać na powód czynnego zaangażowania państwa w promowanie sportu.

Kompatybilność celów aktywności państwa i sportu

Postawiony paradygmat wymaga eksplikacji pojęcia państwa jako społeczności politycznej. Arystoteles określił państwo jako „wspólnotę szczęśliwego życia, obejmującą rodziny i rody, dla celów doskonałego i samodzielnego bytowania”¹. Chrześcijański myśliciel św. Augustyn, opisując państwo, zaakcentował jego aspekt aksjologiczny, stwierdzając, iż jest to „zorganizowane zespolenie ludzi – istot rozumnych – których łączy miłość wspólnego dobra”². We współczesnej literaturze politologicznej funkcjonuje wiele określeń państwa, są to definicje: funkcjonalne, elementarne, psychologiczne lub socjologiczne³. Mając na uwadze elementy składowe państwa, można je opisać jako trwałą społeczność polityczną ludzi żyjących na określonym terytorium i podlegających jednej najwyższej władzy, suwerennej wobec innych społeczności⁴. Jest to tzw. państwo prawa.

Państwo jest społecznością polityczną, dlatego dalsze rozważania wymagają wyjaśnienia pojęcia polityki. Proponowane są różne opisy i koncepcje polityki, oto niektóre częściej stosowane:

¹ Arystoteles (1963), *Polityka* III, 5, 1280 b 12–14, Wrocław, s. 96.

Augustyn, *De civitate Dei* 19, 12, 1–2 PL 41, ss. 648–649.

³ S. Kowalczyk (2008), *Zarys filozofii polityki*, Lublin, ss. 9–13.

⁴ Por.: G. Jedlinek (1924), *Ogólna nauka o państwie*, Warszawa.

sztuka dojścia do władzy i dalszego jej sprawowania, „zespół działań podjętych przez ośrodek decyzyjny zmierzających do osiągnięcia zamierzonych celów za pomocą odpowiednio dobranych środków”⁵, sprawowanie naczelnej władzy, zdobytej w sposób demokratyczny, dla dobra wspólnego wszystkich obywateli⁶,

umiejętność rozwiązywania konfliktów wynikających z przeciwstawnych interesów poszczególnych jednostek i grup społecznych⁷

Aktywność polityczna rozpatrywana w aspekcie humanistyczno-personalistycznym wymaga umiejętnego godzenia dobra osoby ludzkiej i wspólnego dobra społeczności. Jest to możliwe przez odwołanie się do wartości moralno-ideowych, takich jak: prawda, sprawiedliwość, miłość społeczna, lojalność i patriotyzm.

Państwo jako suwerenna społeczność polityczna pełni różne funkcje, do najważniejszych należą: integracyjna, jurydyczno-regulująca, gwarantująca bezpieczeństwo obywateli, kulturowo-cywilizacyjna, edukacyjna, ekonomiczna i socjalno-dystrybucyjna⁸. Aktualnie interesująca jest funkcja edukacyjna, której sektorami są: organizowanie szkolnictwa wszystkich stopni, promowanie postaw moralnych, popieranie aktywności naukowej i artystycznej, przeciwdziałanie patologiom społecznym, a także inspirowanie oraz aktywne wspieranie różnych sektorów kultury fizycznej – w tym także sportu.

Suwerenne, demokratyczne i sprawiedliwe państwo jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli i wszystkich grup społecznych; ono istnieje i funkcjonuje dla człowieka jako osoby, a nie człowiek dla państwa – choć oczywiście ma on wobec niego określone obowiązki. Personalizm uznaje prymat osoby ludzkiej wobec społeczności politycznej, jaką jest państwo. Ono jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli: ekonomicznym, socjalnym, społecznym, politycznym – gwarantującym bezpieczeństwo i wolność. Podstawowym dobrem każdego człowieka są wartości witalne – na czele ze zdrowiem, dlatego obowiązkiem państwa jest opieka medyczno-somatyczna, z którą powiązana jest ściśle aktywność sportowa. Państwo nie może więc ignorować potrzeb motoryczno-sportowych i ludycznych obywateli, dlatego jego obowiązkiem jest upowszechnianie kultury fizycznej.

Aktywność sportowa jest naturalną potrzebą człowieka jako psychofizycznej osoby, sport jest „kreatywną aktywnością ruchową, realizowaną zgodnie z przyjętymi regułami, zawierającą elementy gry (zabawy) i rywalizacji (w sporcie głów-

⁵ M. Chmaj (1999), *Polityka*. W: M. Chmaj, W. Sokół [red.], *Leksykon polityczny*, Lublin, s. 282.

⁶ Jan Paweł II, *Centesimus annus*, ss. 48, 51–52.

⁷ Por.: A. Jabłoński (1996), *Polityka i jej właściwości*. W: A. Jabłoński, L. Sobkowiak [red.], *Studia z teorii polityk*, t. 1, Wrocław, ss. 7–32.

⁸ S. Kowalczyk (2008), dz. cyt., ss. 128–132.

nie amatorskim) albo będącą także pracą (w sporcie zawodowym), mającą na celu poszerzanie somatycznych doskonałości i możliwości człowieka oraz wszechstronny jego rozwój osobowościowy”⁹. Sport ujmowany w aspekcie antropologiczno-ontologicznym jest fenomenem złożonym, jest bowiem: odpoczynkiem po pracy czy nauce, zabawą i grą, rywalizacją, formą społecznych kontaktów, przeżyciem quasi-świętecznym, kontaktem z przyrodą, a także samorealizacją człowieka. Złożona struktura bytowa sportu jest podstawą faktu, że pełni on różnorodne funkcje: higieniczno-zdrowotną, ludyczną, rekreacyjną, edukacyjno-formacyjną, społeczną, estetyczną i militarno-wojskową. Wymienione funkcje aktywności sportowej uzasadniają stwierdzenie, że cele i zadania państwa oraz kultury fizycznej i sportu są zbieżne. Faktyczna realizacja celów kultury fizycznej i państwa wymaga odwołania się do wartości transekonomicznych i transwitalnych, to jest moralno-ideowych. Państwo jest autentycznym dobrem wspólnym wówczas, gdy obowiązujące w nim prawo nie rozmija się z uniwersalnymi normami etycznymi. Sport, zwłaszcza profesjonalno-wyczynowy, również nie może ignorować wartości i podstawowych zasad etycznych, tylko wówczas służy dobru osoby ludzkiej i dobru społecznej wspólnoty.

Pozytywno-inspirująca rola państwa na terenie kultury fizycznej

Istnieje wiele powodów, które skłaniają państwo i kierujące nim elity do aktywnego wspierania kultury fizycznej, w tym także sportu. Jest on zjawiskiem masowym, równocześnie zaś trwałą potrzebą biologiczną i psychiczną większości ludzi. Państwo powinno poprzez swoje struktury inicjować oraz finansowo wspierać sport: młodzieżowy, rekreacyjno-masowy, terapeutyczny, wojskowo-policyjny i zawodowo-wyczynowy. Aktywna rola państwa nie wyklucza współpracy samorządów, klubów sportowych, inicjatyw społeczności lokalnych oraz indywidualnych aktywistów sportowych.

Wśród wymienionych sektorów sportu szczególnie ważną rolę odgrywa sport młodzieżowy, w przeważającej mierze związany ze szkolnictwem na różnych jego szczeblach począwszy od sportu dziecięcego, a skończywszy na sporcie akademickim¹⁰. Godziny wychowania fizycznego w szkołach podstawowych i średnich nie powinny być redukowane, ponieważ wymaga tego kondycja fizyczna i psychiczno-umysłowa współczesnej młodzieży. Badania lekarskie dokumen-

⁹ S. Kowalczyk (2010), *Elementy filozofii i teologii sportu*, Lublin.

¹⁰ Por.: *Sport dzieci i młodzież w wieku szkolnym* (1998). W: *Kongres sportu polskiego. Materiały kongresowe*, Warszawa, ss. 105–154.

tują, że nie jest ona najlepsza. Najczęściej spotykane schorzenia to: zaburzenia narządów ruchu, wady postawy, choroby układu krążenia i wzroku, różnego rodzaju zaburzenia somatyczne i psychiczne. Aktywność sportowa młodych ludzi chroni ich przed alkoholizmem, niktynizmem, narkomanią i zachowaniami antyspołecznymi (chuligaństwem). Pogarszająca się somatyczno-zdrowotna kondycja dużej liczby dzieci i młodzieży wymaga niejednokrotnie korzystania ze sportu medyczno-rehabilitacyjnego. Dotyczy to również części młodzieży pochodzącej ze środowisk wiejskich. Dla sportu młodzieżowego kluczowe znaczenia posiadają takie dyscypliny, jak: lekka atletyka, piłka nożna, piłka siatkowa i koszykówka, pływanie (znane są wypadki braku umiejętności pływania wśród uczniów szkół średnich), wioślarstwo, judo, narciarstwo.

Sportu młodzieżowego nie należy traktować wyłącznie w aspekcie somatyczno-biologicznym, spełnia on bowiem również ważną funkcję wychowawczo-pedagogiczną¹¹. Pedagogiczna rola sportu posiada długotrwałą tradycję: cenił ją Platon¹². W antycznej Grecji dominowała idea olimpizmu, w Polsce nawiązywał do niej Jędrzej Śniadecki w pracy *O fizycznym wychowaniu młodzieży*. Wychowawczą rolę aktywności sportowej w pełni doceniał założyciel Salezjanów ks. Jan Bosko. Turystyka i sport pełnią istotną funkcję w pedagogice harcerskiej.

Wychowanie fizyczne, stanowiące integralny element programów szkolnych, nie może ograniczać się wyłącznie do somatycznego doskonalenia człowieka. Osoba ludzka jest psychofizyczną całością. „Przez pedagogikę sportu można najogólniej rozumieć stan refleksji teoretycznej i wiedzy na temat miejsca i roli wychowania fizycznego i sportu w ogólnym wychowaniu i kształcenia człowieka”¹³. Podstawą pedagogiki sportowej jest głównie antropologia personalistyczna, która obok wartości witalnych i ludycznych uznaje potrzebę kształtowania w postawie młodego człowieka wartości transbiologicznych: poznawczych, moralnych estetycznych, ideowych – w tym narodowo-patriotycznych. Uprawianie aktywności sportowej wymaga stadionów, szkolnych boisk, pływalni, ścieżek rowerowych oraz wielofunkcyjnej infrastruktury sportowej. Utworzenie tego wszystkiego jest możliwe dzięki współpracy państw i samorządów lokalnych. Sport posiada także sferę intencjonalno-symboliczną: idee, wzorce, zasady gry, rytuały, symbole, wartości powszechnie akceptowane. To one inspirują młodych ludzi i wychowawców (nauczycieli, trenerów, działaczy) do kształtowania postaw respektują-

¹¹ Por.: Z. Dziubiński [red.] (2004), *Edukacja przez sport*, Warszawa; B. Wolny (2006), *Wychowanie fizyczne w zreformowanej szkole*, Lublin; J. Nowocien, J. Chełmecki [red.] (2009), *Społeczno-edukacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpizmu*, t. 1–2, Warszawa.

¹² Platon, *Państwo* 400 D.

¹³ S. Wołoszyn (1993), *Pedagogika wychowania fizycznego i sportu*. W: Z. Dziubiński [red.], *Wychowawcze aspekty sportu*, Warszawa, s. 19. Zob.: A. Pawłucki (2007), *Osoba w pedagogice ciała. Prawo pokoju olimpijskiego*, Gdańsk–Olsztyn.

cych takie wartości, jak: prawda, odwaga, cierpliwość, wytrwałość, solidarność, fair play, miłość ojczyzny itp.¹⁴. Celem sportu jest rozwój całego człowieka: jego ciała, witalności, sprawności intelektualnej, hartu woli, wrażliwości moralnej i estetycznej.

Aktywność sportowa nie jest wyłącznym przywilejem dzieci i młodzieży, chociaż jest ona im w sposób szczególny konieczna, lecz jest prawem wszystkich ludzi bez różnicy wieku, miejsca zamieszkania, statusu społecznego czy zawodu. Dlatego mówi się o „sporcie powszechnym”¹⁵. Aktywność rekreacyjno-sportowa jest czynnym udziałem człowieka w różnych formach kultury fizycznej i turystyki w czasie wolnym od zawodowej pracy i obowiązków rodzinno-domowych. Wybór konkretnej dyscypliny sportowej zależy od wielu czynników: wieku, miejsca zamieszkania, zawodu, stanu zdrowia, dostępu do miejscowej infrastruktury sportowej itp. Bierny tryb życia i rezygnacja ze sportu sprzyjają nadwadze, otyłości, osłabieniu witalności i kondycji fizycznej. Badania socjologów dokumentują znacząco mniejszą aktywność sportową kobiet, ludzi w starszym wieku i ludności wiejskiej. Promocja zdrowia i profilaktyka powinna być przedmiotem troski samorządów, specjalistycznych instytucji – w tym Towarzystwa Krzewienia Kultury fizycznej, lecz także państwa. To ono ma obowiązek zapewnić dostępność do urządzeń rekreacyjno-sportowych wszystkim obywatelom niezależnie od miejsca zamieszkania i zawodu. Niestety tak nie jest. Polska należy do krajów o niskim stopniu zorganizowania urządzeń sportowych w Europie¹⁶. Ostatnio sytuacja ulega znaczącej poprawie, np. w wielu miastach pojawiają się wydzielone miejsca do spacerów i jazdy rowerem.

W panoramie różnych dziedzin sportu szczególnie miejsce zajmuje sport o profilu medyczo-terapeutycznym i sport dla osób niepełnosprawnych. Terapeutyczna aktywność sportowa jest bardzo potrzebna dla seniorów-emerytów, którzy zakończyli swoją pracę zawodową zapewniającą niezależność finansową i społeczny prestiż. Wiek biologiczny mierzy się nie tylko ilością przeżytych lat, zależy on bowiem także od: uwarunkowań genetycznych, środowiska społecznego, charakteru pracy zawodowej itp. Aktywność fizyczno-ruchowa współcześnie staje się udziałem coraz starszych ludzi, tym niemniej istnieją kategorie seniorów wymagających szczególnej opieki: niektórzy są przykuci do łóżka, inni nie są zdolni do samodzielnych zabiegów higienicznych albo wymagają pomocy poza terenem swego mieszkania. U ludzi w starszym wieku ulega spowolnieniu funk-

¹⁴ S. Kowalczyk (2004), *Personalistyczno-aksjologiczny profil edukacji sportowej*. W: Z. Dziubiński [red.], *Edukacja poprzez sport*, Warszawa, ss. 55–62.

¹⁵ *Sport powszechny* (1998). W: *Kongres sportu polskiego*, dz. cyt., ss. 155–218.

¹⁶ T. Wolańska (1997), *Stan aktualny i model przyszłościowej koncepcji edukacji zdrowotnej i dbałości o stan zdrowia, której podstawą jest aktywność fizyczna*. W: *System upowszechniania sportu*, Warszawa.

cjonowanie systemu nerwowego, słabnie zdolność motoryczna, pogarsza się koordynacja i równowaga. W życiu seniorów pozytywną rolę odgrywa aktywność sportowa, oczywiście dostosowana do ich wieku i możliwości motorycznych, m.in. spacer, pływanie, kolarstwo. Dzięki nim poprawia się nie tylko ich kondycja fizyczna, lecz również psychiczna oraz lepszy jest kontakt z otoczeniem¹⁷

Analogicznie pozytywny wpływ aktywności sportowej jest widoczny u osób niepełnosprawnych, które wskutek wrodzonego czy nabytego i fizycznego lub psychicznego upośledzenia nie są w pełni samodzielne. Liczba osób niepełnosprawnych w Polsce jest znacząca, wynosi bowiem ponad 10% ogółu ludności. Ten fakt wymaga aktywnej pomocy państwa, którego zadaniem jest między innymi: kształcenie instruktorów i trenerów dla takich osób, adaptacja obiektów sportowych, umożliwianie korzystania z turystyki, zakup sprzętu sportowego, dofinansowanie imprez sportowych w skali krajowej i międzynarodowej. Współcześnie dużym zainteresowaniem cieszą się sportowe imprezy olimpijskie osób niepełnosprawnych. Aktywność sportowa odgrywa w ich życiu wybitnie pozytywną rolę: usprawnia fizycznie, poprawia psychiczne samopoczucie, umożliwia międzyludzkie kontakty, jest źródłem radości.

Wychowanie fizyczne i sport stanowią ważny element życia ludzi, którzy bronią społeczność narodowo-państwową przed zagrożeniami zewnętrznymi lub zapewniają jej ład wewnętrzno-społeczny. Są to żołnierze i służby policyjne¹⁸. Dla nich jest niezbędna intensywna aktywność fizyczno-sportowa, między innymi: atletyka, ćwiczenia i treningi fizyczne, gimnastyka, walka wręcz, jazda konna, wspinaczka wysokogórska, narciarstwo, testy odporności fizycznej i psychicznej. Wojskowi i policjanci dzięki ustawicznej aktywności sportowej zachowują nie tylko sprawność fizyczną i wszechstronny rozwój organizmu, lecz także są zdyscyplinowani, zdolni do wykonywania trudnych zadań, są odporni na stresy oraz uzyskują niezbędną w trudnych sytuacjach siłę woli.

W kręgu wielu typów sportu istotną rolę odgrywa sport profesjonalno-wyczynowy, który istotnie różni się od sportu amatorsko-rekreacyjnego, chociaż obecnie zacierają się między nimi granice. Sport zawodowy wymaga specyficznych uzdolnień, długotrwałego treningu oraz korzystania z różnych dyscyplin naukowych: fizjologii, psychologii, biomechaniki. Sport profesjonalny cieszy się szczególną opieką państwa, również w aspekcie finansowym. Jest on zawodem wielu ludzi, wymaga ciężkiej pracy i psychicznej odporności, rozwija możliwości somatyczno-ruchowe ludzkiego organizmu, ale naraża także na szereg niebezpie-

¹⁷ *Sport osób niepełnosprawnych* (1998). W: *Kongres sportu polskiego*, dz. cyt., ss. 315–339; J. Nowocien, J. Chelmecki [red.] (2006), *Społeczno-edukacyjne oblicze olimpizmu. Ruch olimpijski a niepełnosprawni sportowcy*, t. 1–2, Warszawa.

¹⁸ *Sport w wojsku i policji* (1998). W: *Kongres sportu polskiego*, dz. cyt., ss. 289–314.

czeństw fizyczno-somatycznych i psychiczno-etycznych. Dlatego jego ocena jest zróżnicowana, głównie ze względu na towarzyszące mu często dewiacje¹⁹

Kontrowersyjna rola państwa w zakresie aktywności sportowej

Makrospołeczność polityczna, jaką jest państwo, poprzez rządzące elity i struktury oddziałuje na kulturę fizyczną i sport nie zawsze konstruktywnie. Ten historycznie stwierdzony fakt potwierdza list Episkopatu Włoch wydany w 1995 roku, w którym czytamy: „Nie można również zapomnieć o ryzyku uzależnienia ideologicznego: w przeciwieństwie do spontanicznej gry, sport jest głęboko naczyniony przez model społeczeństwa, w którym funkcjonuje oraz interesy, które w nim dominują, mogąc stać się potencjalnym narzędziem manipulacji w rękach polityki i ekonomii. Starożytne motto »panem et circensem« (chleba i igrzysk) dosadnie to ujmuje”²⁰. Sport w antycznym Rzymie i współcześnie był wielokrotnie manipulowany w służbie ideologii czy polityki. Władcy starożytnego Rzymu, organizując na arenach walki gladiatorów między sobą czy ze zwierzętami, dla zyskania poklasku tłumów plebejuszy wypaczali ideę gry sportowej.

W czasach współczesnych upolitycznienie imprez sportowych, w tym również olimpijskich, niejednokrotnie miało miejsce. W roku 1936 odbyły się w Berlinie igrzyska olimpijskie, które dla dyktatora Adolfa Hitlera były okazją do ostentacyjnego manifestowania ideologii rasizmu i narodowego socjalizmu. Ogień znicza olimpijskiego symbolizuje braterstwo narodów i pokojowe ich współistnienie. III Rzesza Niemiecka prowadziła politykę zaborczej bezwzględnej wojny. Przykładem ideologizacji i upolitycznienia kultury fizycznej była także Niemiecka Republika Demokratyczna, w której przywódcy traktowali sport jako potwierdzenie wyższości socjalizmu nad kapitalizmem. Sportowcy NRD w trakcie międzynarodowych imprez sportowych uzyskali wiele medali, ale za cenę powszechnie stosowanego dopingu – w wypadku kobiet także dopingu ciążowego²¹. Ideologizacja sportu doprowadziła do zafałszowania wyników igrzysk olimpijskich, a także instrumentalnego traktowania sportowców.

¹⁹ A. Wohl (1974), *Pochwała sportu zawodowego*. W: Z. Krawczyk [red.], *Filozofia i socjologia kultury fizycznej*, Warszawa, ss. 480–489; K. Wrzesiński (1995), *Katolicka etyka wychowawcza a współczesny sport wyczynowy*. W: M. Barlak, Z. Dziubiński [red.], *Kościół a sport*, Warszawa, ss. 94–103.

²⁰ List Episkopatu Włoch *Sport a życie chrześcijańskie* (2000). W: Z. Dziubiński [red.], *Sport na przełomie tysiącleci*, Warszawa, s. 26.

²¹ W NRD stosowanie dopingu było wręcz zalecane przez wielu trenerów i lekarzy.

Historia najnowsza odnotowuje również inne fakty podporządkowania kultury fizycznej doraźnym celom politycznym państwa. W państwach autorytarnych czy totalitarnych organizowany przez nie sport inspirował postawy agresywno-wojenne, a także skłaniał do bezwzględnego posłuszeństwa elicie politycznej. W państwach liberalno-kapitalistycznych sport pełnił czasem funkcję zastępczą, kanalizując energię i frustrację ludzi w formie rywalizacji sportowej, w wyniku czego nie interesowali się oni problemami ekonomiczno-społecznymi. Wówczas: „Sport stał się detonatorem i katalizatorem różnych form niedostatku i biedy, zarówno na poziomie osobistym, jak i społecznym, którego ofiarami padają przede wszystkim ludzie młodzi”²². Kariery wybitnych sportowców działają na nich jak narkotyk, odrywając ich od realiów egzystencjalno-społecznych.

Imprezy sportowe w skali krajowej i międzynarodowej w sposób naturalny sprzyjają pokojowym kontaktom międzyludzkim, przyjaźni między zawodnikami i narodami. Nie zawsze jednak tak się dzieje, czego przykładem była tzw. wojna futbolowa pomiędzy Hondurasem a Salwadorem w Ameryce Południowej w 1969 roku. Jej przyczyną był kontrowersyjny werdykt sędziego podczas meczu w Limie pomiędzy Argentyną a Peru. Ten fakt jest ekstremalnym przykładem negatywnych skutków upolitycznienia sportu przez państwo. Instrumentalne traktowanie sportu i sportowców przez państwo zwykle przejawia się w formie mniej drastycznej, mianowicie przywódcy polityczni bardzo często i chętnie fotografują się z ekipą zwycięską po udanych zawodach sportowych. Korzystają z ich społecznego prestiżu dla podbudowania swego autorytetu. Polska nie jest w tym względzie wyjątkiem.

Przytoczone przykłady instrumentalizacji sportu przez niektóre państwa, poprzez podporządkowanie go ideologii, bieżącej polityce czy ekstremalnemu nacjonalizmowi, nie podważają potrzeby i prawa państwa do inspirowania, wspierania oraz propagowania różnych form kultury fizycznej. Wspólnym celem sportu i suwerennej społeczności politycznej państwa jest dobro osoby ludzkiej i dobro wspólne obywateli. Ich faktyczna realizacja jest jednak możliwa wówczas, gdy ludzie uczestniczący w szeroko rozumianym sporcie i kierujące państwem elity będą respektować podstawowe normy etyczne²³. Ich trwałą podstawą nie może być jedynie międzyludzki konsensus czy kompromis, lecz prawo naturalne zakodowane w naturze ludzkiej. Personalizm antropologiczny i personalizm społeczny umożliwią harmonijną realizację celów, jakie inspirować zarówno aktywność sportową ludzi, jak i działalność demokratycznego państwa.

²² List Episkopatu Włoch *Sport a życie chrześcijańskie* (2000), dz. cyt., s. 29.

²³ Por.: S. Kowalczyk (2010), dz. cyt., ss. 95–101, 116–122, 134–144.